

A MAGYARORSZÁGI ANABAPTISTÁK IRODALMA ÉS KÖNYVEIK.

A magyarországi anabaptisták közel kétszázéves története a magyar történet egyik legkülönösebb rejtélye.

Ezek a münsteriekkel egy-testvér kommunista és anarchista csoportok Szobotisten, Morvaszentjánoson, Nagylévárdon, Császtkón, Trencsénben s Pozsony, Trencsén és Nyitra vármegye még néhány községében — azután pedig Sárospatakon és Alvincen éltek földesuraik oltalma alatt, püspökeik vezetése mellett teljes teokratikus vagyonközösségben, egyébként pedig kezdettől fogva megtérítésükig minden keveredéstől óvakodó tiszta német telepeket alkottak s olyan ipartelepeket tartottak fenn, amelyek a gyáripár kifejlődése előtt messze földre terjedő jelentőségűek.

Telepeik virágzása korában számuk két-háromezerre mehetett, de jelentőségük számuknál jóval nagyobb, mert Svájból, Ausztriából, Sziléziából, Német- és Lengyelországból állandóan szivárognak be hozzájuk, ők maguk pedig Horvát- és Lengyelországban, Danzigban s a német Pfalzban missziókat tartottak fenn, a holland mennonitákkal kapcsolatban állottak s Mannheimban is telepet létesítettek.

Köztörténetünk szempontjából sem az unitáriusok vagy a szombatosok alkotják a magyar vallásosság szélsőségeit, hanem ezek az anabaptisták képviselik a magyarországi és erdélyi vallásszabadság legszélsőbb pontját.

De nevezetesen irodalmi és könyvészeti szempontból is, mégpedig azért, mert az 1848 körül feltűnt, majd a XIX. század második felében felsarjadt s az 1918—19-es években hirtelen feldagadt szocialista és kommunista irodalomnak az ő XVI—XVII. századból származó írásaik és könyveik az első elvi képviselői.

Ehhez azonban mindjárt hozzá is tehetjük, hogy elég szelíd és elég szerény képviselői, mert a münsterieket soha nem emlegetik, a münsteriek rabiátus vagyonközösségét mások ellenében soha ki nem élezik, ezek felett a kérdések felett soha senkivel nem vitat-

koznak, telepeik közvetlen szomszédságában eszméiket nem terjesztik s általában megelégszenek azzal, hogy úgy élhessenek, amint a jeruzsálemi első keresztény gyülekezet állítólagos vagyonközösségét értelmezték.

Életük és irodalmuk egyébként hazai történetünk szempontjából két egymástól élesen elkülönülő részre oszlik.

Az 1500-as évek nagyobb részében Ausztriában, Morvaországban és Csehországban élnek. 1548-ban ugyan már Magyarországra menekülnek az ausztriai üldözés elől, de ekkor még nem tudják megvetni a lábukat.

Csak a XVI. század utolsó évtizedétől kezdve szorulnak egészen Magyarországra s itt a XVII. század elején rendezkednek be.

Ilyenformán irodalmuk is külföldön születik meg s onnan kerül át hozzánk.

Az anabaptisták főként négy műfajt művelnek irodalmukban.

Az egyikbe tartoznak hitvallási irataik, kátéik, bibliamagyarázataik és dogmatikai fejtegetéseik — szóval teológiai műveik.

A másikat vértanúságaikról szóló beszámolóik alkotják, amelyek elég szép számmal akadnak, hiszen a XVI. század folyamán kétezernél több megégetett, vízbefojtott, lefejezett vagy kerékbetört vértanújukat tartották számon.

A harmadikat ezekről a perekről és kivégzésekről szóló 30—40 vagy több versszakból álló históriás énekeik képviselik.

A negyedik műfajt — a történeti krónikáét — felekezeti krónikás könyveik adják. Ezekből ugyan tudtommal annakidején egy se jelent meg nyomtatásban, de annál több másolatuk volt róluk s bennük a világ teremtésétől kezdve beszélték el az „igazság“ hozzájuk jutását, telepeik viszontagságait, vezetőik életrajzi adatait, intézményeik szabályait s életük rendjét is.

I.

Életük első korszakából a magyar könyvészetet elsősorban azok a nyílt parancsok érdeklik, amelyeket I. Ferdinánd adott ellenük valósággal sorozatosan. Ezek közül egy Budán is kelt. Több akkor mindjárt hivatalos kiadásban megjelent egyleveles nyomtatványként, de kiterjedt Magyarországra a külföldön nyomottak érvénye is, tehát mindenkép magyar vonatkozásúak.

Ilyenek:

1527. augusztus 20. Buda. I. Ferdinánd nyílt parancsa „gegen alle Kaetzer, insonderheit aber die Wiedertauffer erlassen“.

1528. február 24. Innsbruck. I. Ferdinánd nyílt parancsa „Wieder die Anabaptisten“ — amelyet kiegészített és magyarázatokkal látott el 1528. április 1-én, 1528. április 4-én és 1528. április 21-én is.¹

Húsz év múlva 1548. május 8-áról, május 16-áról és június 15-éről keltezett három újabb nyomtatott nyílt parancsa következik. Ezek egész határozottan mutatják az osztrák parancsok magyarországi kapcsolatát.

Az első kettőt Beck így ismerteti:

„Gegen diese Wiedertaeufer und ihre Gönner erging nun unter Ferdinands Namen das Mandat de dato Wien, den 8. Mai 1548, die Wiedertaeufer weder aufzunehmen, noch zu behausen, noch zu atzen oder zu traenken, noch sonst wie zu fördern, vielmehr dieselben stracks abziehen zu lassen und wenn sie sich dessen weigern sollten, wider sie Gewalt zu brauchen und nach Weisung der früher ausgegangenen Mandate vorzugehen.“

„Ebenso wurde mit königlichem Erlasse von 16. Mai 1548. den ungarischen Dominien aufgetragen, die aus Maehren dahin flüchtenden Wiedertaeufer abzuschaffen.“²

A második és harmadik parancsról az anabaptista krónikák ezeket írják:

„...es kam für den König Ferdinandus, das man sich ins Hungerlandt hinabgelassen hat mit unserer Versammlung und Volk. Da schickt der König auch bald sein bewelch und strenge gebot wol zwejmal an die hungarischen Herrn, mit grossen ernst: man sol sie nit behalten, sondern des landts verweisen, daher sie auch aus forcht vor des Königs Ungnaden bewegt waren, die fromen nit lenger zu dulden (noch aufzuhalten), sonderlich der Herr Peter Baeckhith

¹ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungaru — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 60. 67. l. — Hogy ezek a rendeletek Magyarországon mennyire érvényesek voltak s végre is hajtattak, arról a következő krónikás feljegyzés szolgáltat ezekből a napokból bizonyosságot:

„Anno 1528. sein zu Pressburg zween Münich vom Burggraffen auff dem Schloss, Sedaele (?) gefangen worden am Uffer und auffs Schloss geführt. Der ein Münich ist aus dem Schweitzerlandt gewesen, der andere ist eines Burgers von Ulm gewesen. Dieser hat das Evangelion gepredigt und wider des pabstes Mess und Götzen, daz es nichss waere, Hat in ein anderer Münich veraten den Markgraffen. Der hat ein Fass mit Naegeln lassen ausschlagen, die Spitz hinein und den Münich aus lassen ziehen, bis an die Gulgel oder Gugel, in darein getan und zu der richtsatt geführt. Haben mit sambt dem Fass auf das Holz gelegt und darnach andgezündt, ist aber nit verprunen. Er ist standhaft geblieben bis an sein endt. Der andere Münich weiss man nicht, wo er hinkhomen ist, in vielleicht heimlich umgebracht.“

² BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungarn — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 180—181. l.

(Laki Bakics Péter!) erzaiget sein grimmiges Wüten. Es galt kein schonens bei im. Man setzt inen ain kurtzen zill und in drey Tagen sollen sie alle aus. Wurde jemand sich lenger finden lassen, der wolt sehen, wie' s im ergehen werdt.“³

A külföldi anabaptista-irodalom eleven korszakát alighanem a berni tanács 1692. szeptember 30-án kiadott általános tilalmat tartalmazó és minden anabaptista-irat elpusztítását követelő cenzúra-rendelete zárja le, amely ezeket írja:

„In unseren Landen werden widertaeufferische Bücher ausgestreuet, eines genannt Auszbund, ein anderes Confessio Thomas von Imbroich und ein drittes der Taeufferen in Holland Glaubensbekanntnuss, wodurch der gemeine Mann beschwaert und verführt werden kann. So werden auch von hin- und herstreichenden Bücher und Liedertraegern Lieder auf den Maerkten gesungen und verkauft, die zum Nachteil und Verringerung der Staenden gereichen, welchem allem aus guter Vorsorg vor die unsern, damit sie nicht irriger Lehr angesteckt werden und zur Abstellung des unanständigen Liedersingens, wir nicht laenger zusehen können und derowegen verordnet, dass wo dergleichen wiedertaeufferische Bücher und Lieder angetroffen würden, dieselben denen Traegern und Haendlern abgenommen und abgeschaffet, auch das Liedersingen auf den Maerkten hinderlassen werden solle.“⁴

A berni rendeletnek az „*Auszbund*“ című könyvre való utalása és a „tiszteességtelen vásári éneklés“-re vonatkozó tilalma az anabaptista krónikás énekek tilalmát foglalja magában.

Ezek az énekek részben börtönökben születnek s vértanúságra szánt hitvallóktól származnak, részben a vértanúságukat írják meg. Előbb röplapokként kerülnek forgalomba s vásárokon énekelve terjesztődnek, de hamar gyűjtemények keletkeznek belőlük.

Az első anabaptista-énekeskönyv ugyan még a biblicitásra helyezi a fősúlyt,⁵ a továbbiak azonban elsősorban ezt a hitvalló és krónikás énekanyagot ölelik fel.

Az utóbbi csoportba tartozó énekeskönyvek elseje az „*Etliche sehr schone christliche Gesenge, wie dieselbigen zu Passaw von den Schweitzerbrüdern in der Gefengnuss im Schloss durch Gottes Gnad gedicht und gesungen worden*“ — 1583 — újabb bővített kiadása

³ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungarn — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 180. l. — ÁLDÁSY ANTAL: „Anabaptisták Magyarországon a XVI. és XVII. században“ — Katolikus Szemle, 1893. 808. l. — c. cikkében nyilvánvaló elírásból 1548. március 8-áról keltez egy ilyen rendeletet.

⁴ WOLKAN, RUDOLF: Die Lieder der Wiedertaeufer, (1903) 153—154. l.

⁵ „Ein schon Gesangbüchlein geistlicher Lieder zusammengetragen aus dem Alten und Newen Testament, 1565. — Második kiadása 1570. körül látott napvilágot.

pedig a még ugyancsak 1583-ban megjelent s a berni tilalomban „*Ausbund*“ néven említett „*Ausbund etlicher schöner christlicher Geseng*“ című gyűjtemény — az anabaptisták későbbi hivatalos énekeskönyve, amely aztán több kiadást ért s utoljára Bázelen jelent meg 1809-ben.

Van azonban az anabaptistáknak egy ennél régebbi énekeskönyvük is, mégpedig az IMBROICH TAMÁSTÓL származó. IMBROICH TAMÁS 1552-ben Kölnben szenvedett vértanúságot. Börtönében szerzett énekei és kivégzésének a leírásai szintén többször megjelentek s az anabaptista vértanú- és hitvalló-irodalom soká élt termékei.

A rendeletnek a holland hitvallásra való utalása a rendelet kiadása alkalmi okát foglalja magában. Ennek a hitvallásnak t. i. 1691—1692-ben megjelent két kiadása is. Mégpedig Amszterdamban s nyilvánvalóan mindkettőt más országokban is terjesztették.

Az egyiknek „*Christliche Glaubensbekentnus der waffenlosen und fürnemlich in den Niederlaendern (unter dem Nahmen Mennonisten) wohlbekannten Christen*“ a címe, a másiké csak ennyi: „*Glaubensbekenntnis der waffenlosen Christen*“.

A magyarországi anabaptisták ennek az irodalomnak az egyes töredékeihez jutottak hozzá s drága ereklyékként őrizték és rejtegették egyes darabjait, az „*Ausbund*“-ot azonban rendes énekeskönyvükül használták.

Egyébként életük svájci és ausztriai korszakából sokkal fontosabb momentumokként mentették át zürichi kiadású bibliáikat, amelyeket csak az 1760-as években koboztak el tőlük s SEBASTIAN FRANCK műveit, amelyek iránt egész feltűnő rokonszenvvel viselkedtek.

II.

Van azonban a magyarországi anabaptistáknak saját irodalmuk is.

Ennek a legnagyobb része persze csak másolás útján terjedt és csak kéziratban maradt fenn, néhány terméke azonban napvilágot látott nyomtatásban is s a magyar könyvészet szempontjából feltehetően felkutatandó és nyilvántartásba veendő s mint egy magyarországi nagy figyelemre érdemes svájci és német népszigetecske egész külön használatra készült vallásos és világnézeti irodalma tartandó számon.

A magyarországi anabaptista-irodalom első sajátossága az, hogy a hitvalló- és a vértanú-műfaj teljesen kipusztul belőle.

Magyarországon t. i. alig van az anabaptizmusnak oly értelemben vett hitvallója vagy vértanúja, mint a svájci, ausztriai, németországi vagy hollandiai általános üldözéseknek.

Másodszor az a jellegzetes tulajdonsága, hogy német volta miatt itt sehol nem kapcsolódik s nem tapad bele környezete szellemi életébe, hanem — ha és amennyiben él és hat — csak az anabaptista telepek közösségeinek az öntudatát szilárdítja vagy pedig külföldre irányul, idegenben terjeszti eszméit — miután Magyarországon főként az 1635 : 26. tc. tilalmazta s helyezte esetenként 500—500 birodalmi tallér büntetés alá azt, hogy bárkit felvehessenek közösségükbe. Mivel pedig Magyarországon telepeik lélekszáma legfeljebb két-háromezerre rúghatott s ezek is zárt közösségekben éltek együtt, irodalmuk termékei sokszorosítására nem igen volt szükségük.

Ehhez járult, hogy belső ösztönzés helyett inkább fékként hatott az a berendezkedésük, hogy szigorú iskolakötelezettség állott fenn valamennyi közösségükben, hogy ennek keretén belül iskoláik különösen szép eredményeket értek el az írás- és a számolástanítás tekintetében s hogy tagjaik részére valósággal előírták, hogy mindenféle haszontalanság helyett inkább hitvallási irataik, énekeik, krónikáik és egyéb becses írásaik lemásolásával foglalkozzanak.⁶

Így maradt aztán aránytalanul sok kéziratuk, amelyek főként a pozsonyi főkáptalan, az esztergomi érseki egyházmegye és a budapesti egyetem könyvtáraiba jutottak.

Nyomtatványaik ellenben jóval ritkébbak, sőt ezek egy része is csak kéziratos másolatban maradt reánk.

Magyar vonatkozású irodalmuk legrégebb kétségtelen első termékei RIEDEMANN PÉTER alkotásai, aki 1506—1556 között élt, püspökük helyettese volt és 1556-ban Brodskán halt meg.

⁶ „Für stille Stunden, an Abenden, oder in Winter, wird der reiferen Jugend, aber auch den Erwachsenen dringend nahegelegt, die Bekenntnisschriften und überhaupt das schriftlich niedergelegte geistige Gut der Gemeinde fleissig zu lesen und abzuschreiben, damit wenn jemand einmal ins Gefaengnis gerate, er seinen Glauben auch richtig bekennen und verteidigen könne.

Die oft ausserordentlich schön geschriebenen Täuferchriften legen auch ein gutes Zeugnis ab für einen sorgfaeltigen Schreibunterricht in der Gemeinde.“ — MÜLLER, LYDIA: Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer, — Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 142. — (1927) 102. I.

RIEDEMANN még nem születik Magyarországon s nem is lakik itt állandóan, hanem csak az üldözés sodra veti ide.

Főműve — a „*Rechenschaft unserer Religion, Leer und Glaubens. Von den Brüdern, so man die Hutterischen nennt, ausgegangen durch PETER RYEDEMANN*“ — 1540 forró nyarán készült Marburg börtönében — első kiadása talán 1545 előtt jelent meg, egy más kiadása ellenben 1565-ben látott napvilágot PHILIP VOLLANDT nyomdájából s ennek a kiadásához már hozzájárultak a Brodskzába menekült anabaptisták is. RIEDEMANN „*Rechenschaft*“-ja egyébként a magyarországi anabaptisták szimbolikus könyve. Évszázadokon át nagy becsben tartják s Amerikába szakadt maradékaik ma is hozzá igazodnak.⁷

Száz évvel később a szobotisti anabaptista központ öntudatának és terjeszkedési készségének a bizonyágaiként jelennek meg EHRENPREIS ANDRÁS szobotisti anabaptista püspök iratai nyomtatásban.

Bizonyosan ugyan csak kettő megjelenéséről van tudomásunk. Azonban ez a kettő is elég élénken jelzi a helyzetet, mert az első egy röplap — mégpedig az egész világon szétszórt anabaptistákhoz intézett, hitben és életben való megújulásukat és tömörülésüket követelő szózat — „*Ein Sendbrief an alle diejenigen, die sich berüemen lassen, dass sie ein abgesinderts Volk vor der Welt sein wollen und sonderlich auch Brueder und Schwester nennen, als Men(non)isten, Schweitzerbrüeder, polnische Brueder*“ címen.⁸

Az anabaptista megújulás jegyében működő EHRENPREIS ANDRÁS másik irata az 1650-es évek derekán készült s az anabaptista tanokat szélesebb körökben ismertető irat, az „*Ein schön lustig*

⁷ Egy 1605-ben JACOBUS GOLTBACH tulajdonában levő példánya megvolt a brassói evang. gimnázium könyvtárában, utolsó lapján ezzel a megjegyzéssel: „Dieses Büchlein ist ein Ketzerbuch. Einfeltiger Leser sey gewarnet und liess nicht drein. Du mögst dardurch verführet werden und in den wiedertaeuferischen irrthumb geraten“. — GROSS, JULIUS: Zur aeltesten Geschichte der Kronstaedter Gymnasialbibliothek. — Archiv des Vereins für siebenbürg. Geschichte, 1887. — 716. l. — 1614-ből való kéziratos másolata G. J. x. 29. jelzet alatt található az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban. — Legújabb kiadása 1902-ben jelent meg — Berne, Indiana, U. S. A.

⁸ H. n. Ez a röpirat 1652-ben jelent meg nyomtatásban. Kéziratos másolata megvan az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban Cod. G. J. x. 12. és x. 14. sz. a. — BECK, JOSEF: Die Geschichtsbücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 230. és 503. l. — Ezt a röplapot megelőzően írt EHRENPREIS 1650. szeptemberi keltezéssel ZWICKER DANIELnek Danzigba egy levelet, erről azonban nem tudjuk kinyomatták-e.

Büchlein: Etliche Haupt-Articl unsers Christ-Glaubens, auch wie die Welt verkehrt hat und dawider lebt und strebt“ című könyvecske, amely az anabaptisták öt fő „váltanáról“ — keresztség, úrvacsora, vagyonközösség, erőszakellenesség és házasság — szülő felfogását ismerteti.

Van aztán ennek a munkának egy (talán csak kéziratban maradt) folytatása is „*Drei andere Abhandlungen über disse Materie, dann die Lehre, Gehorsam, Predigen, Beten, Maertyrertum, dem Bruche des Bundes etc.*“ címen — aminthogy EHRENPREIS százötven éven belül az anabaptisták legnagyobb teológusa és gyakorlati irányítója is. Legjelentősebb teológiai műve az az *Explanationes* lehet, amely két kötetben jelent meg s amelyről csak onnan tudunk, hogy egy példányát Szobotisten 1760. január 9-én lefoglalták. Ez a mű azonban lehet kézirat is. Gyakorlati vonatkozásban pedig ő revidálja az anabaptista műhelyek és iparágak valamennyi — még az 1580-as években készült — szabályzatait, ezek azonban aligha jelentek meg nyomtatásban.

Egyéni kegyességéről néhány ének is tanúskodik — mint pl. a „*Von der zukünfftigen Herrlichkeit*“ és a „*Vom Hail in Christo seiner Geburt*“ feliratúak — melyek közül az első 30 versszakos.

Az ő teológiai munkája révén válik bizonyos tekintetben magyar vonatkozásúvá NICOLAI MENYHÉRT stuttgarti prépost „*Gründliche Widerlegung eines Wiedertaeuffer-Büchleins handelnd 1. von der Kindertauff etc.*“ című műve, amelyet „wider die huetterischen oder maehrlichen Brüder“ írt — akik már csak Magyarországon léteztek — s amelyet 1659-ben adott ki.⁹

Később, az 1680. december 23-án láthatóvá vált üstökös megjelenése alkalmából jelent meg röplapként egy tizenkét versszakos s az „IM THON: *Maria, Mueter und Helfferin*“ kezdetű ének dallamára menő anabaptista-ének „*Von dem erschrocklichen und dergleichen niemals gesehen traurigen Cometstern, welcher gesehen ward Im 23. Dez. des 80 Jahrs*“ címmel.¹⁰

Az anabaptista iratok gondos átnézése alighanem rávezetné a kutatókat több más magyar vonatkozású anabaptista nyomtatvány nyomára is.

⁹ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeuffer in Oesterreich-Ungarn — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883) 502—503. l.

¹⁰ Kéziratot másolata az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban G. J. X. 10. jelzet alatt. — BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883. 536. l.

Ez ugyan egyelőre még sötét terület, de fel kell derítenünk, mert helyettünk senki el nem végzi ezt a munkát.

Ami annyit jelent, hogy mind számba kell vennünk az anabaptista kódexekből az anabaptista írókat, lelkészeket és püspököket s főként a XVI—XVII. században kell gondosan utána járunk, hogy hol és mikor jelent meg s hol maradt meg valami írásuk nyomtatásban, amelyeket a könyvtörténet számára remélhetőleg csak ideiglenesen pótolnak majd kéziratokban megmaradt másolataik, amelyekből ma egyelőre ezt az egész irodalmat ismerjük.

III.

Az anabaptisták élete második korszakának utolsó felvillanása — hat-hét éven át folytatott erőszakos megtérítésük és végleges magyarországi és erdélyi megtörésük az 1757—1764-es években — szintén belekívánkozik a magyar könyvtörténetbe, hiszen egészében nem más, mint egy nagy könyvtragédia.

Az anabaptistáknak ugyanis ebben a korban már alig vannak könyveik. Amik vannak, régiek. Újabb íróik nincsenek, világnézetüknek teljesen megfelelő iratokhoz pedig honnan juthatnának?!

Érthető örömmel lépnek hát DEKNATEL JÁNOS amszterdami mennonita tanárral összeköttetésbe. Leveleiből megtudják, hogy DEKNATEL rendes német nyelven is kiadta beszédeit s hogy ezenkívül más könyvek beszerzése tekintetében is szívesen jár a kezükre.

Így aztán elhatározzák, hogy megszerzik ezeket a könyveket.

Mivel pedig tudják, hogy egy ily könyvszállítmány nem könnyen jut Hollandiából Szobotistra, MEYER JÁNOS volt nagy-lévárdi lelkészüik személyében próbált emberüket küldik el érte.

MEYER 1757 októberében el is indul, de mivel passzusa nincs, Bécsben feltartóztatják, megmotozzák, külföldi leveleket s „ex curia nostra anabaptistica“ keltezésű, ugyancsak külföldre szóló levelet találnak nála. Mindezekért felette gyanússá lesz, vizsgálat indul ellene s rajta keresztül a magyarországi anabaptisták ellen.

Ez az incidens vezet aztán a magyarországi anabaptizmus teljes megtörésére és a katolikus egyházba való beerőszakolásába.

Minket itt az ügynek csak a könyvtörténeti vonatkozásai érdekelhetnek, tehát csupán az anabaptisták könyvanyagára vonatkozó aktarészleteket emelem ki a Magyar Országos Levéltár helytartótanácsi Acta rel. A. 15. jelzésű csomójából s az egyéb ide vonatkozó aktákból.

Az eljárás természetesen a MEYER JÁNOSNÁL talált iratok, majd a szobotisti, morvaszentjánosi, nagylévárdi és trencsényi anabaptistáknál fellelhető iratok és könyvek bekövetelésével és átvizsgálásával kezdődik.

De ez az eljárás nem folyik sem egész szabályszerűen, se határozott szigorúsággal.

Egyszer tudniillik elveszik az anabaptistáktól könyveiket, de aztán megint visszaadják — azonban nem mindegyik telep könyveivel járnak el egyformán. A nagylévárdiak és a morvaszentjánosiak elsőízben visszakapják lefoglalt könyveiket, a trencsényiekéi a nyitrai káptalannál rekednek, a szobotistiakéi pedig a szobotisti katolikus plébánosnál maradnak.

Másrészt: egy csomó könyvüket — nyilván „szabályszerű“ eljárás végett — a helytartótanács átküldi a cenzori hivatalba, más később lefoglalt könyveiket pedig az esztergomi hercegprímáshoz juttatja „erga oralem propositionem“.

Igy aztán könyveik sorsa nem is követhető egész pontosan figyelemmel.

Csak az a megnyugtató, hogy a nyitrai püspöki, az esztergomi érseki, a pozsonyi főkáptalani és a budapesti egyetemi könyvtárakban még ma is annyi az anabaptista telepekről származó könyvanyag, hogy az eljárás során aligha kell nagyobb veszteségekkel számolnunk.¹¹

Sőt lehet, hogy inkább azt mondhatnók, hogy az akták jóval kevesebb lefoglalt könyvet tüntetnek fel, mint amennyi valósággal ezekbe a könyvtárakba került és máig megmaradt — ami könyvtörténeti szempontból bizonyára nem sajnálatos és nem is mindennapos tényállás.

Az iratokban ugyanis két ízben találkozunk anabaptista könyvek jegyzékével.

Egyszer az eljárás elején 1759-ben, mikor a hatóságok eljárása három fascikulusban a következő irodalmi termékek és nyomtatványok szerény csomóját eredményezte:

Az 1. fascikulusban:

¹¹ Akad néhány írott anabaptista könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban és a pozsonyi evang. egyház könyvtárában is, ezek azonban nem a térítés idején elvett, hanem az anabaptistáknál maradt s tőlük csak később megszerzett könyvekből valók.

Pretiunculae ante mensam, matutinae item et vespertinae.

Breves quaestiunculae de fide pro eruditione iuventutis.

Instructio et informatio de fide christiana pro iis, qui christianum baptismum assumere volunt.

Libellus in typo intitulatus: Via ad aeternitatem conscripta ex amore per JOANNEM DEKNATEL, professorem Mennonitarum Amstelodami.

Libellus in typo exoticae linguae, specificationem professorum et praedicatorum in se continens.

A 2. fascikulusban:

Catecheticum exemplar anabaptistarum in originali.

A 3-ban:

Formular plenipotentialium in typo pro constituendo procuratore.

Ezek a könyvek, illetve irataik a jegyzékükön olvasható megjegyzés szerint a cenzori hivatalhoz kerültek.

A szobotisti anabaptisták könyveit az 1760. január 9-én tartott vizsgálat alkalmával foglalták le s ezek jegyzéke a következő:

1. *Explanationes ANDRAE ERNPREIS in duobus tomis distinctim compactis.*
2. *Concio scripta.*
3. *Liber scriptus de anno 1593 auctore ANDREA KLEECSTH.*
4. *Oratio dominica.*
5. *Biblia novi et antiqui testamenti in Zürich impressa 1540.*
6. *Arca aurea SEBASTIANI FRANK in tribus tomis.*
7. *Novum testamentum ad normam CHRISTOPHORI TROSTARER (? nyilván: Froschauer) Pragae impressum. 1570.*
8. *Biblia novi et veteris testamenti 1542 in Zürich impressa.*
9. *Paraphrasis seu explanatio novi testamenti impressi in Zürich 1742 (?) per ERASMUM ROTERODAMUM facta.*
10. *Biblia novi et veteris testamenti sine initio et fine.*
11. *Geographia Asiae, Affricae, Europae et Novi Orbis SEBASTIANI FRANK de 1567 impressa.*
12. *Thesaurarium scripturae sacrae pars I. continens catechismum Luthericum cum objectionibus contra fidem orthodoxam.*
13. *Biblia antiqui et novi testamenti in Zürich 1552. impressa haeretica.*
14. *Alter pars historiae martyrum et confessorum a temporibus Joannis Hus cum specificatione doctrinae eorum tribus libris comprehensa edita 1572.*

Nagylévárdon 1761. március 11-én veszik el a hatósági kiküldötték a következő könyveket:

- Veteris testamenti exemplaria 2.*
- Novi testamenti exemplaria 7.*
- Veteris et novi in volumine 1.*
- Concordantiarum exemplar 1.*

Libellus praecatorius CASPARIS MELISANDRI.

Alter item praecatorius JOANNIS HABERMANNI.

Catechismus haeterodoxus (!) sine titulo.

Ez az eredmény nyilvánvalóan kevés. Különösen tudják ezt az anabaptista telepekre helyezett jezsuita misszionáriusok, mert napról-napra látják, hogy az anabaptistáknak még mindig maradtak könyveik. Megfigyelésük tudomására jut a helytartótanácsnak is s a helytartótanács ezen az alapon kér intézkedést 1763 februárjában az uralkodótól, hogy foglaltassa le az anabaptisták „újabban szerzett” könyveit s adjon rendeletet annak a kinyomozására is, hogy kik, hol és mikor szerezték ezeket a könyveket.¹²

A helytartótanács felterjesztése tudomásulvétel után az iratok közé kerül, mert közben az uralkodó intézkedett az anabaptistáknál még található iratok újabb felkutatása érdekében s mert az intézkedést már ki is adatta.

Az új intézkedés alapján Nagylévárdon és Morvaszentjánoson TAKÁCS FERENC pozsonymegyei alispán tartatott kutatást 1763. február 28-án az anabaptisták könyvei és iratai után.

Jelentése szerint meglepetésszerű rajtaütéssel akart eredményt érni.

A vizsgálatról senki se tudott előre.

STERMANSZKY GÁSPÁR szolgabíró valamennyi anabaptista lakás elé őrköt állított a vizsgálat előtt s a vizsgálat tartamára — ezek senkit se ki, se be nem engedtek, hogy vizsgálat közben senki ne tudhassa, mit keresnek s hogy a könyveket ide-oda ne csempészhessék, a szolgabíró pedig helyiségről-helyiségre ment s „in omnibus camerulis et angulis scrinia, cistae, armaria, ejusmodique reconditoria revisa sunt taliter, quod seriatim peracta hacce revisione una domorum nesciverit prius, quid in altera agatur, quamdum unamquamque sors ex eries (!) attigit”.

Az eredmény most sem felelhetett meg a várakozásnak, mert az alispán megjegyzi, hogy „pauci attamen hac occasione libri reperti sunt”. Nagylévárdon ugyanis csak két csonka biblia, hat újszövetség, egy bibliai concordantia, két imádságos-, egy énekeskönyv és egy Luther-káté került elő.

ZAUN IGNÁC misszionárius szerzett még később Nagylévárdon egy anabaptista kátét. Ezt SZENTILLÓNAY JÓZSEF nagyszombati

¹² Országos Levéltár. Kanc. Lit. cons. 1763. 93.

érseki helynök 1761. július 14-én küldte fel a helytartótanácsnak. Most nincs a levele mellett.

Az alispán utánajaratott annak a híresztelésnek is, hogy a Somorján fogságban levő WIRTH ÁDÁMnak valahol egy csűrben széna közt egy láda könyve rejtezik, egy másik ládában pedig a kincsei vannak. A Morvaszentjánoson eljáró alszolgabíró megtalálta mind a két ládát. A kincsesládában csak fehérneműek voltak, a könyvesláda azonban csakugyan tele volt könyvekkel s megvizsgálás végett a morvaszentjánosi katolikus misszionáriusnál maradt.

Milyen könyveket tartalmazott — nem derül ki ezekből az iratokból.

A helytartótanács 1763. március 7-én utasítja, hogy a lefoglalt könyvek ügyében várja be az újabb intézkedést. 1763. április 25-én pedig úgy rendelkezik, hogy 17 darab, a nagylévárdi és a szobotisti anabaptistáktól származó könyvet átküld az esztergomi hercegprímásnak „erga oralem propositionem“.

Az anabaptisták ellen folytatott eljárások során nem hallunk semmit ezeknek a könyveknek a sorsáról, sem más könyveikről, csak 1782-ben — amikor 1782. október 18-án II. JÓZSEF császár elrendeli az anabaptisták könyvei elkobzását — mégpedig azzal a különös pozitív kiegészítéssel, hogy elkobzott könyvek helyett katolikus könyvekkel látandók el.

Ennek az eljárásnak a során kerül újabb kilenc könyv Szobotistról SCHMIED ANDRÁS kirurgustól a hatóság kezére — mégpedig köztük:

„ADAM RAISNERS *Jerusalem*,
SEBASTIAN FRANKS *Werke*,
Zürücher Bibeln und
diverse Traktate im Manuscripte.“

„Es sollte aber — jelenti BESZNÁK PÁL *szenici katolikus lelkész és föesperes Nyitra vármegyének — fast in jedem Hause mindestens das Neue Testament — editio saec. 16. — zu finden sein, das man ihnen vor der Hand gelassen habe.*¹³

Sok könyvet gyűjtött össze ez alkalommal GOLDBACH JÓZSEF nagylévárdi katolikus plébános is, aki ezeket „familiari“ szolgáltatta be a hercegprímásnak. A beszolgáltatót könyvekért a hercegprímás teljes bibliákat, imádságoskönyveket, énekeskönyveket és tankönyveket juttatott hozzájuk 1783 márciusában.

¹³ Országos Levéltár, Helyt. Lit. com. 1783. Jan.

Mindez azért feltűnő, mert később tucatjával bukkannak fel írott anabaptista könyvek az említett könyvtárakban, amelyek csekély kivétellel mind ezekben az időkben kerültek idegenek kezére az anabaptistáktól s mert a különböző tudósítások szerint szobotisti és nagylévárdi maradékaiknál még most is vannak ilyen könyveik.

Nyilvánvaló tehát, hogy egyes könyveiket jól el tudták rejteni a rajtaütésszerű könyvkutatások elől is, más részüket pedig ugyanabban az időben megtérésük alkalmával szolgáltatták át térítőiknek s ezek ilyenformán magánúton jutottak ezekbe a nagy könyvgyűjteményekbe.

Legteljesebb összeállításuk BECK JÓZSEFNél található, aki csak a krónikáik kiadásához vagy negyven kéziratukat használta és ismertette.

Ha ezeket és egyéb tartalmú írott könyveiket is hozzászámítjuk irodalmuk és könyveik történetéhez, máris azt kell mondanunk könyvtörténetünk e fejezetéről, hogy akkor is elég anyagot nyujtana, ha nem egy ilyen aránylag igen kicsiny, igen idegen testként élő és igen bizonytalan jogi helyzetben lévő közösség könyvanyaga és irodalma volna is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

¹⁴ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883. XXIII—XXXVI. 1.